

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

KAFEDRA: «CİNAYƏT HÜQUQU»

FƏNN: «MALİYYƏ HÜQUQU»

MÜHAZİRƏ

MÖVZU № 4: «Azərbaycan Respublikasının büdcə hüququ, büdcə sistemi və büdcə prosesi»

Tərtib etdi:

«Cinayət hüququ» kafedrasının rəisi,
polis polkovniki, h.ü.f.d.

İmrəli Məmmədli

«Cinayət hüququ» kafedrasının müəllimi,
polis mayoru

Şamxal Kərimov

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.

Protokol № _____ « _____ » _____ 2018-ci il

BAKI – 2018

Mövzu 4. Azərbaycan Respublikasının büdcə hüququ, büdcə sistemi və büdcə prosesi

Plan

Giriş

1. Büdcənin anlayışı, hüquqi əlamətləri və onun cəmiyyətdə rolu.
2. Büdcə hüquq və büdcə hüququ münasibətləri
3. Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi onun gəlir və xərclərinin tərkibi
4. Büdcə prosesi

Nəticə

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası /Yeni redaksiyada. «Qanun» nəşriyyatı Bakı, 2018.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi Hüquq ədəbiyyatı Bakı, 2018
3. «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 02 iyul 2012-ci il tarixli Qanunu.
4. «Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2017-ci il tarixli Qanunu.
5. Mirzəyeva Afət «Maliyyə hüququ». Dərslik. «Adil oğlu» nəşriyyatı Bakı, 2008.
6. Saleh Məmmədov «Maliyyə». Dərslik. «Azərnəşr». Bakı, 1997.
7. «İqtisadi nəzəriyyə». Dərslik. T.S.Vəliyev və Ş.S.Qafarovun elmi redaktəsi ilə. «Bakı Dövlət Universiteti». Bakı, 2002.
8. Əhmədov M.İ. «Dövlət maliyyəsi, tarixi, iqtisadi, hüquqi və siyasi aspektlər». «Çaşıoğlu». Bakı, 2000.
9. «Финансовое право». Учебник. Под. ред. Н.И.Химичева. «Юристь». Москва, 2010.
- 10.«Финансовое право». Учебник. Под. ред. О.Н.Горбуновой. 2-ое изд. «Юристь». Москва, 2012.
- 11.Карасева М.В. «Финансовое право». Общая часть. Учебник. «Юристь». Москва, 2010
12. Крохина Ю.А. Ситемообразующие категории бюджетного право (Правоведение, 2002.)

Giriş

Dövlət büdcəsi iqtisadiyyatın və sosial sferanın inkişafının təmin edilməsində mühüm alətdir. Onun köməkliyi ilə dövlət milli gəlirin bölüşdürülməsini təmin etməklə, ictimai istehsalın strukturunu dəyişdirir, təsərrüfatçılığın nəticələrinə təsir edir, sosial dəyişiklikləri həyata keçirir. Bu məqsədlə dövlət iqtisadiyyata birbaşa və dolaylı təsirin müxtəlif formalarını – müəssisə və təşkilatların subsidiyalaşdırılması, dövlət investisiyaları, elmi-texniki tərəqqini müəyyən edən sahələrin büdcə maliyyələşdirilməsi - tətbiq edir və son nəticədə xalq təsərrüfatı proporsiyalarının dəyişilməsinə nail olur.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsi üçün büdcə mexanizmindən istifadə edilməsi dövlətin sərəncamında olan pul vəsaitlərini manevr etmək vasitəsilə həyata keçirilir. O, ictimai istehsalın sürət və proporsiyalarına məqsədyönlü təsir etməyə imkan verir.

İqtisadi proseslərin tənzimlənməsində dövlətin rolunun artması təsərrüfatçılığın müasir mərhələsində büdcə vəsaitinin iqtisadiyyatın inkişafının strateji istiqamətlərini, zəruri istehsal infrastrukturunun yaradılmasını müəyyən edən layihələrdə cəmlənməsi olduqca əhəmiyyətlidir.

Büdcə münasibətləri obyektiv xarakter daşıyır. Dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun yaradılması və istifadəsi əsasında əmələ gələn pul münasibətlərinin məcmusu dövlət büdcəsi anlayışını təşkil edir.

Sual 1. Büdcənin anlayışı, hüquqi əlamətləri və onun cəmiyyətdə rolu.

Dövlət büdcəsi maliyyə sisteminin mühüm həlqəsi olmaqla məcmu milli məhsulun və milli gəlirin yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsini həyata keçirir.

Büdcə sözü dilimizə ingilis dilindən keçmişdir və hərfi mənası pul çantası, torbası və ya kisəsi deməkdir. Bu söz XVIII əsrdən maliyyə kateqoriyası kimi iqtisadi leksikona daxil olmuşdur, məna etibarlı ilə xəzinə sözünə yaxındır və XVIII əsrə qədər büdcənin funksiyalarını bütünlüklə xəzinə yerinə yetirirdi.

Müasir dövrümüzdə dövlət büdcəsi ümum-milli məhsulun və milli gəlirin bölgüsündə çox fəal iştirak etməklə, dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul fondu və əsas maliyyə plan aktı kimi çıxış edir. Vergilər və digər gəlirlər vasitəsilə dövlət büdcəsində səfərbərliyə alınmış vəsaitlər büdcə vasitəsilə yenidən bölüşdürülərək milli iqtisadiyyatın müxtəlif istiqamətlərinə yönəldilir. Büdcə vasitəsi ilə həmçinin bu vasitələrin toplanmasına və istifadəsinə də ciddi nəzarət edilir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq büdcənin iki növü fərqləndirilir:

- 1) dövlət büdcəsi
- 2) yerli büdcələr

Dövlət büdcəsi ümumdövlət səviyyəsində təşkil olunur və ümumdövlət əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün sərf olunur. Buraya Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi və Naxçıvan MR-nın Dövlət büdcəsi daxildir.

Yerli büdcələr-rayon, şəhər, şəhərdə rayonlar, qəsəbə, kənd səviyyəsində təşkil olunurlar.

Formalaşma səviyyəsindən asılı olaraq (dövlət və yerli) büdcəyə üç aspektdən yanaşmaq mümkündür:

- 1) iqtisadi kateqoriya kimi
- 2) maddi mənada
- 3) hüquqi kateqoriya kimi

Bir iqtisadi kateqoriya kimi büdcə-müxtəlif səviyyədə olan pul fondlarının təşkili, bölüşdürülməsi və istifadə olunması ilə əlaqədar olaraq yaranan və realizə olunan iqtisadi (pul) münasibətlərinin sistemidir.

Maddi mənada büdcə dövlət yaxud yerli hakimiyyət orqanlarının funksiyalarının həyata keçirilməsinin təminatı üçün bu və ya digər səviyyələrdə təşkil olunan mərkəzləşdirilmiş pul fondudur.

Hüquqi kateqoriya kimi büdcə-müəyyən ərazinin mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının təşkili, bölüşdürülməsi və istifadə olunmasını əks etdirən və müvafiq dövlət və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən təsdiq olunan əsas maliyyə planıdır. Qanunla müəyyən olunmuş qaydada təsdiq olunmuş büdcə, dövlətin yaxud yerli özünü idarə etmə vahidinin maliyyə plan aktı kimi çıxış edir.

Əsas maliyyə plan aktı kimi büdcə aşağıdakı xarakterik əlamətlərə malikdir.

1) Büdcə universal maliyyə planıdır. Çünki onun göstəriciləri iqtisadi və sosial inkişafın bütün sahələrini praktik olaraq əhatə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, belə bir universallığa heç bir maliyyə plan aktı malik olmur, onlar məhdud fəaliyyət sahəsini əhatə edir.

2) Büdcə digər maliyyə planlarına münasibətdə istiqamətvericidir. Bu əlamət büdcə göstəriciləri ilə digər maliyyə plan göstəricilərinin qarşılıqlı əlaqəsi vasitəsilə ifadə olunur. Məsələn müəssisənin maliyyə planında onun büdcəyə məcburi ödəməsinin həcmi yaxudda mümkün büdcə təxsisatının həcmi qeyd olunur. Büdcə təşkilatlarında isə onların öz fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün zəruri olan maliyyə vasitələrinin smeta üzrə ayrılması müvafiq büdcənin xərc hissəsində qeyd olunur.

Qeyd edək ki, nəzərdən keçirdiyiniz bu aspektlər «Büdcə sistemi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda» büdcəyə verilmiş anlayışla heç bir ziddiyyət təşkil etmir.

Büdcə dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsini təşkil etmək üçün mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun yaradılmasının və ondan istifadə edilməsinin formasıdır.

Anlaşıdan görüldüyü kimi birincisi büdcə pul vasitələrinin təşkili və xərclənməsinin bir formasıdır. İkincisi büdcənin təyinatı-dövlət hakimiyyət orqanlarının funksiyalarını təmin etməkdir.

«Forma» dedikdə büdcənin həm maddi, yəni-pul fondu kimi, həm də qanunla müəyyən olunmuş qaydada təsdiq olunmuş maliyyə plan aktı kimi tərəflərini başa düşmək lazımdır¹.

Lakin bütün bunlarla bərabər maliyyə–plan aktının büdcə vəsaitlərinin təşkili və xərclənməsinin forması kimi çıxış etməsilə büdcənin hüquqi akt vasitəsilə rəsmiləşdirilməsinin hüquqi formasını bir-birilə qarşılaşdırmaq olmaz. Bu hüquqi akt isə ya qanun ola bilər ya da ki, dövlət yaxud yerli hakimiyyətin nümayəndəli, orqanlarının qərarı ola bilər. Ancaq büdcə haqqındakı bu hüquqi akt sözün həqiqi mənasındakı büdcə ilə üst-üstə düşür. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının büdcəsi haqqında Qanun tam həcmdə Azərbaycan Respublikasının büdcəsi ilə üst-üstə düşür, beləki qanunda yalnız büdcənin əsas göstəriciləri qeyd olunur. Qanunvericilikdə mülkiyyət hüququ baxımından büdcənin hüquqi xarakteristikası verilmişdir. Belə ki, Mülki Məcəllənin 1553-cü maddəsində təsbit olunmuşdur ki, «Dövlət büdcəsinin vəsaiti Azərbaycan Respublikasının mülkiyyətindədir».

Mülki Məcəllənin 156.2-ci maddəsində isə göstərilmişdir ki, «Yerli büdcənin vəsaiti bələdiyyənin mülkiyyətidir. Qeyd edək ki, büdcəyə qanunvericilikdə verilmiş bu hüquqi xarakteristika onu göstərir ki, büdcə vəsaitlərinin mülkiyyətçisi hər hansı bir dövlət yaxud yerli özünüidarəçilik orqanı deyil, bilavasitə qanunda təsbit olunmuş dövlət yaxud bələdiyyə təşkilatlarının özüdür.

(Azərbaycan Respublikası, Naxçıvan Respublikası, rayonlar, şəhərlər və s.)

Beləliklə, bütün deyilənləri ümumiləşdirərək büdcəyə aşağıdakı kimi, anlayış vermə olar. Büdcə–bütövlükdə dövlətin vəzifə və funksiyalarını təmin etmək üçün müxtəlif səviyyələrdə təşkil olunan, xərclənən, istifadə edilən, dövlət və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən təsdiq olunan əsas maliyyə planıdır.

¹ Бцджя бяляджиси. Эксперт 2003.

Büdcə hər il dövrü olaraq təsdiq olunur və 1 yanvarda icrasına başlanaraq 31 dekabra kimi davam edir. Büdcənin icrası çərçivəsində qəbul olunmuş öhdəliklər üzrə əməliyyatlar maliyyə ilk qutardıqdan sonra bir ay ərzində başa çatdırılır.

Büdcənin cəmiyyətdə rolu ondan ibarətdir ki, o dövlət və bələdiyyə təşkilatlarının öz vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün maliyyə bazası yaradır. Eyni zamanda həm dövlət aparatı, həm də yerli özünüidarəçilik orqanlarının saxlanması və fəaliyyəti də müvafiq büdcə vəsaitləri hesabına təmin olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, bura bütün icra hakimiyyəti orqanları və hüquqmühafizə orqanları da daxildir.

Büdcədə cəmlənmiş vəsaitlər dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsi, ölkənin təhlükəsizliyinin və müdafiəsinin təmin olunması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Büdcənin köməyi ilə dövlətin müxtəlif səviyyələrdə və yerlərdə xalq təsərrüfatı sahələrinin inkişafı, ətraf mühitin mühafizəsi ölkənin mədəniyyətinin inkişafı, elmi texniki potensialının möhkəmləndirilməsi, əhalinin maddi cəhətdən təmin olunması, cinayətkarlıqla mübarizə aparılması və sair bu kimi məsələlər üzrə proqramların həyata keçirilməsi realizə olunur. Bütün bu vəzifələr müvafiq ərazi üçün ümumi əhəmiyyəti olan vəzifələrdir.

Büdcə sistemində çoxsaylı pul fondlarının akkumilyasiya (toplanması) olması ölkənin bütün ərazisində iqtisadiyyatın və mədəniyyətin bərabər qaydada inkişafının, eləcə də istehsal qüvvələrinin onun hüdudlarında məqsədmüvafiq şəkildə yerləşdirilməsinin təmin olunmasına imkan yaradır. Büdcə dövlətin sərəncamında olan ən güclü idarəetmə mexanizmidir, onun vasitəsi ilə dövlətin maliyyə siyasəti həyata keçirilir. Yerli büdcələr isə yerli özünüidarəçiliyin inkişafının maliyyə bazası (əsası) kimi çıxış edir.

Dövlət büdcəsinin əhəmiyyəti heç də təkcə onda cəmlənən vəsaitlərin çox olması ilə şərtlənmir. O, həm də büdcə ilə onun təsiri ilə funksiyalaşan büdcə sisteminin digər həlqələrinin qarşılıqlı əlaqələri ilə şərtlənir.

Büdcənin rolundan danışarkən biz onu da qeyd etməliyik ki, bəzən iqtisadiyyatda böhran hallarının olması eləcə də maliyyə sistemində müəyyən

pozulma hallarının olması, dövlət və yerli büdcənin qarşısında duran vəzifələrin tam həcmdə yerinə yetirilməsini mümkünsüz edir. Büdcə sahəsində bu cür neqativ amil büdcə kəsiri adlanır (büdcə xərclərinin büdcə gəlirlərindən çox olması). Dövlət büdcəsi (Naxçıvan MR-nın büdcəsi) və yerli büdcələr müvafiq hakimiyyət orqanları tərəfindən qəbul olunub, təsdiq olunur. Bundan sonra büdcə müəyyən hüququ formaya malik olur. Dövlət büdcəsinin tərtibi və qəbulu müvafiq qanunların əsasında, yerli büdcələr isə müvafiq səviyyəli orqanların qərarları əsasında həyata keçirilir. Beləliklə hüquqi forma aldıqdan sonra büdcə həm də hüquqi əhəmiyyətə malik olur. Hüquqi aktda göstərilmiş konkret zaman gəlirində büdcə subyektlərinin hüquq və vəzifələri müəyyən olunur (vəsaitlərin alınması, bölüşdürülməsi, istifadəsi üzrə).

İqtisadi qanunvericilik baxımından dövlət büdcəsinin aşağıdakı funksiyaları vardır:

1. Milli gəlirin və Ümumi Daxili Məhsulun yenidən bölgüsü
2. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və stimullaşdırılması
3. Sosial siyasətin maliyyə təminatı, mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi üzərində nəzarət

Sual 2. Bütçə hüququ və bütçə hüquq münasibətləri.

Dövlət və yerli bütçələrin öz funksiyalarını həyata keçirməsi ilə əlaqədar olaraq geniş əhatəli ictimai münasibətlər yaranır. Bu münasibətlər isə maliyyə hüququnun xüsusi bir bölməsi olan bütçə hüququ vasitəsilə nizamlanır.

Bütçə hüququ-maliyyə hüququnun Xüsusi hissəsinin mərkəzi bölməsidir. Bu isə bütçənin Azərbaycan Respublikasının maliyyə sistemindəki mövqeyindən, onun bu sistemin digər tərkib hissələri üçün koordinasiya (istiqamətləndirici) olması, eləcə də maliyyə hüququnun digər bölmələri və institutları ilə əlaqəsinin olması ilə şərtlənir.

Bütçə hüququ maliyyə hüququnun digər institutları və bölmələrindən özünün predmetinə görə fərqlənir. Başqa sözlə desək, onun tənzimlədiyi ictimai münasibətlərin məzmununa görə fərqlənir. Bütçə hüququnun tənzimlədiyi ictimai münasibətlərin aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

a) Azərbaycan Respublikası, Naxçıvan MR, bələdiyyə təşkilatları, qanunverici və icra hakimiyyəti orqanları arasında yaranan münasibətləri tənzimləyir.

b) bu münasibətləri dövlət və bələdiyyə təşkilatlarını müvafiq ərazi səviyyəsində ümumi əhəmiyyəti olan pul fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə əlaqədar olaraq yaranır.

Bütçə hüquq normalarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

a) Azərbaycan Respublikası bütçə quruluşunu və bütçə sisteminin müəyyən olunması ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən normalar.

b) bütçə sisteminin gəlir və xərclərinin quruluşunu, gəlirlərin paylanmasını, dövlət bütçəsi ilə digər bütçələrin əlaqəsini müəyyən edən normalar.

c) bütçə hüquq münasibətlərinin subyektlərinin bütçə sahəsində səlahiyyətlərini (hüquqlarını) müəyyən edən normalar.

ç) bütçə prosesini, yəni bütçənin təşkili və icrasını, həmçinin bütçənin icrası haqqında hesabatı müəyyən edən normalar.

Beləliklə büdcə hüququ dedikdə Azərbaycan Respublikasının büdcə quruluşu, büdcə sisteminin gəlir və xərclərinin tərkibi və paylanması qaydalarını, dövlət və bələdiyyə təşkilatlarının büdcə sahəsində səlahiyyətlərini, həmçinin büdcə prosesini tənzimləyən maliyyə hüquq normalarının məcmusu başa düşülməlidir.

Hüququn bir sahəsi kimi büdcə hüququ öz prinsiplərinə malikdir. Bu prinsiplər aşağıdakılardır: 1) büdcə sisteminin vahidliyi prinsipi; 2) büdcələrin müstəqilliyi prinsipi; 3) tamlıq prinsipi; 4) reallıq prinsipi; 5) aşkarlıq prinsipi; 6) büdcə sistemi səviyyələri arasında gəlir və xərclərin bölgüsü prinsipi; 7) büdcənin balanslaşdırılması prinsipi; 8) büdcə xərclərinin ödənilməsinin ümumiliyi prinsipi; 9) büdcə vəsaitlərindən istifadənin ümumvanlılığı və məqsədli xarakter daşması prinsipi.

Qeyd edək ki, dövlət büdcəsinin tərtibi müzakirəsi və icrası zamanı bu prinsiplərə ciddi əməl edilməsi zəruridir.

Büdcə sisteminin vahidliyi prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, büdcə sisteminin vahidliyi tənzimləyici gəlir mənbələrindən istifadə etmək, məqsədli və regional büdcə fondları yaratmaq, maliyyə ehtiyatlarını müxtəlif səviyyəli büdcələr arasında qismən yenidən bölüşdürmək vasitəsilə bütün səviyyələrdən olan büdcələrin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır və vahid büdcə təsnifatlarından və büdcə sənədləri formasından istifadə etməklə təmin olunması, birləşdirilmiş büdcələr tərtib etmək üçün aşağı büdcə səviyyəsindən yuxarı büdcə səviyyəsinə lazımı məlumat verilməsi və büdcələrin icrasına dair müntəzəm hesabat verilməsi yolu ilə təmin edilir (Büdcə sistemi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 4-cü maddə).

Büdcələrin müstəqilliyi prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, büdcələrin müstəqilliyi onların öz gəlir mənbələrinin olması, bu gəlirlərdən istifadənin və onun xərclənməsinin istiqamətlərini müəyyənləşdirmək hüququ ilə təmin edilir (Qanunun 5-ci maddəsi).

Tamlıq prinsipi o deməkdir ki, büdcə sisteminin hər bir həlqəsində gəlir və xərclə onların həcmində tam əks olunmalıdır.

Reallıq büdcə göstəricilərinin həqiqiliyini göstərir.

Maliyyə hüququnun digər bölmələrindən fərqli olaraq büdcə hüququnun normaları daha dəqiq şəkildə maddi və prosessual normalara ayrılmışdır.

Maddi normalar Azərbaycan Respublikasının büdcə quruluşunu və büdcə sistemini, büdcə sisteminin gəlirlərinin tərkibini və xərclərinin istiqamətlərini müəyyən edir və büdcə hüququnun əsasını təşkil edir.

Prosessual normalar-maddi normaların düzgün tətbiq olunmasını təmin edir və prosessual xarakterlidir (Büdcənin tərtibi, baxılması, təsdiqi, icrası və onun icrası haqqında hesabatlar və s. həyata keçirilmə qaydalarını müəyyən edir). Büdcə prosessual hüquq normalarının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar büdcə hüququnun subyektlərinin maddi büdcə hüquqlarının realizəsinin təşkilatı hüquqi formalarını və eləcə də onların həyata keçirilmə mexanizmlərini müəyyən edir.

Bütün səviyələrdən olan büdcələrin təşkili, bölüşdürülməsi və istifadəsi üzrə hüquq və vəzifələrə malik olanlar büdcə hüququnun subyektləri adlanır¹.

Azərbaycan Respublikasının büdcə hüququnun subyektlərinin dairəsinə aşağıdakılar daxildir:

1) dövlət və onun inzibati ərazi vahidləri (Azərbaycan Respublikası, Naxçıvan MR, rayonlar, şəhərlər, bələdiyyə təşkilatları)

2) dövlət hakimiyyəti orqanları və yerli özünü idarəçilik orqanları. Qeyd edək ki, büdcəyə hüquq-maddi büdcə hüququnun əsasıdır. Bu hüquq isə hər hansı bir dövlət (yerli) orqanına deyil, bilavasitə dövlətə, dövlət yaxud bələdiyyə təşkilatlarına aiddir və onların hüquq subyektliliyini müəyyən edir. Məhz bu hal isə Konstitusiyamızın 2-ci maddəsində təsbit olunmuş müddəanın tələbini özündə əks etdirir.

Sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur.

Prosessual vəzifələr isə dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəçiliyin icra orqanlarına məxsusdur. Məsələn, büdcənin müəyyən olunmuş müddətdə və formada tərtibi və təsdiqi üzrə səlahiyyətlər (vəzifələr) və s.

¹ Нурпаша Новрузов, Хановлан Щцсейнов. Малийя. Дярслик. Бакы 2007

Büdcə hüququnun subyektləri özlərinin hüquq və vəzifələrinin realizəsi üçün ictimai münasibətlərə daxil olmaqla büdcə hüquq münasibətlərinin iştirakçılarına (subyektlərinə) çevrilirlər.

Bu hüquq münasibətlərinin onların məzmununa və subyektiv tərkibinə aid olan aşağıdakı özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır:

a) bu münasibətlər dövlət və bələdiyyə mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının təşkili, bölüşdürülməsi və istifadəsi prosesində yaranır.

b) bu hüquq münasibətlərinin subyektlərinin hüquq və vəzifələri dövlətin və eləcə də dövlət yaxud bələdiyyə təşkilatlarının əsas maliyyə plan aktı olan büdcənin, formalaşması və istifadəsi ilə şərtlənir.

c) büdcə hüquq münasibətlərində dövlət və eləcə də dövlət və ya bələdiyyə təşkilatları yaxud müvafiq dövlət hakimiyyəti və ya yerli özünüidarəçilik orqanları mütləq iştirak edirlər.

Büdcə hüququnun normaları kimi büdcə hüquq münasibətləri də maddi və prosessual ola bilər.

Büdcə hüquq münasibətlərinin daha bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu münasibətlər bir ildən artıq davam etmir. Lakin eyni zamanda bu münasibətlərin mövcudluğu fasiləsizdir, hər il təkrar olunur.

Sual 3. Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi və onun gəlir və xərclərinin tərkibi.

Büdcə sistemi hüquqi normaları əsasında bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan bütün büdcələrin məcmusundan ibarətdir. Büdcə sistemi ayrı-ayrı büdcələrin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində qurulmuşdur. Büdcə sistemi büdcə quruculuğuna əsasən müəyyən olunur. Büdcə quruculuğu dedikdə, büdcə sisteminin təşkili və onların prinsipləri başa düşülür. Ölkəmizdə büdcə sistemi Konstitusiyaya müvafiq olaraq qurulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi 30 oktyabr 2002-ci il tarixli «Büdcə sistemi haqqında» qanuna əsasən Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsindən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Respublika büdcəsindən və yerli büdcələrdən ibarətdir.

Yerli büdcələrə rayon, qəsəbə və kənd bələdiyyələrinin büdcələri aiddir.

Büdcə sistemi bu sistemə daxil olan bütün büdcələrin məcmusundan ibarətdir və büdcələrin vahidliyi və müstəqilliyi prinsipləri üzərində qurulur.

Qanunvericiliyə müvafiq olaraq dövlət və yerli büdcələr gəlir və xərc hissələrindən ibarətdir. Bundan başqa büdcələrin tərkibində məqsədli fondlar və ehtiyat fondları da yaradılır ki, bu fondlar da ya özlərinin gəlir mənbələrinə malik olur, ya da ki, büdcə ehtiyatları hesabına təşkil olunur. Onlar öz təyinatlarına müvafiq olaraq müəyyən məqsəd üçün istifadə olunur. Lakin onların gəlir və xərcləri büdcənin gəlir və xərclərinin ümumi tərkibinə daxil olur.

Büdcə sisteminin ümumi gəlir mənbəyini cəmiyyətin milli gəliri təşkil edir.

Büdcə sisteminin gəlirlərinin tərkibi hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən ödənilən müxtəlif ödəmələrdə ifadə olunur. Müxtəlif səviyyələrdən olan büdcələrə daxil olan gəlirləri sosial-iqtisadi əlamətinə hesablanma qaydalarına və şərtlərinə, eləcə də hüquqi formalarına görə təsnifləşdirmək olar.

Sosial iqtisadi əlamətlərinə görə büdcə sisteminin gəlirlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

-müxtəlif mülkiyyət formaları olan müəssisə və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətlərindən gələn gəlirlər;

-xarici iqtisadi fəaliyyətdən daxil olan gəlirlər;

-təşkilatların broker və digər vasitəçilik xidmətindən gələn gəlirlər: rüsum gəlirləri;

-bank və sığorta fəaliyyətindən gələn gəlirlər,

- özəlləşdirmədən daxil olan gəlirlər; vətəndaşlardan daxil olan gəlirlər;

- təbii sərvətlərdən daxil olan gəlirlər;

-sair gəlirlər.

Gəlirlərin bu cür təsnifləşdirilməsi büdcənin gəlir hissəsinin məzmununu, onun ölkə iqtisadiyyatı ilə əlaqələrini xarakterizə etmək üçün əhəmiyyətlidir.

Büdcə sisteminin gəlirlərini təşkilatı-hüquqi əlamətlərinə görə qruplaşdırmaq olar. Bu cür təsnifləşdirmə büdcə hüququnun subyektlərinin hüquqi statusunun xarakteristikası üçün əhəmiyyət kəsb edir.

Büdcəyə ödənilməsinin hesablanma qaydalarından asılı olaraq gəlirlərinin iki növü fərqləndirilir:

1. Büdcə sisteminə təhkim olunmuş gəlirlər. Bu gəlir növləri tam və ciddi müəyyən edilmiş həcmdə (faizlə) daimi yaxud müddətli əsaslarla 5 ildən az olmayaraq müvafiq büdcəyə ödənilir. Gəlirlərin bu növünün büdcəyə daxil edilməsinin qanunvericilik əsasları vergi və büdcə qanunvericiliyidir.

2. Büdcənin tənzimləyici gəlirlər. Büdcənin gəlir və xərclərinin balanslaşdırılması üçün yuxarı hakimiyyət orqanlarının sərəncamında vergi və digər ödəmələrdən ayrılan faizlər hesabına formalaşmış ehtiyatları qarşıdakı maliyyə ilinin büdcəsinin qəbulu zamanı müəyyən olunan normalar üzrə büdcəyə verilmiş gəlirlərdir.

Tənzimləyici gəlirlər hər il paylanandır və bununla o, təhkim olunmuş gəlirdən fərqlənir.

Büdcənin tənzimlənməsi üçün (büdcə gəlirlərinin onun balanslaşdırılması üçün hər il planlı bölüşdürülməsi) digər bir metod yuxarı büdcədən aşağı büdcəyə əvəzsiz olaraq birdəfəlik maliyyə yardımının göstərilməsidir. Hazırki, dövrdə bu

yardım aşağıdakı formalarda təqdim edilir: 1) dotasiya 2) subvensiya, 3) subsidiya, 4) qrant, 5) büdcə ssudası, 6) transfert.

Büdcə münasibətlərində dotasiya-yuxarı hakimiyyət orqanın qərarına əsasən aşağı büdcəyə hər hansı bir məqsədlə əlaqələndirilmədən vəsait (maliyyə yardımı) verilməsidir. Dotasiya o, halda verilir ki, müəyyən ərazinin minimal büdcəsinin formalaşdırılması üçün gəlir mənbələri kifayət olmur.

Büdcə münasibətlərində subvensiya-yuxarı büdcədən aşağı büdcəyə, müəyyən müddət üçün konkret, məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün verilən vəsaitdir.

Subvensiya iki yerə bölünür: a) cari-cari xərclərin maliyyələşdirilməsinə yönələn subvensiya və b) investisiya və innovasiya fəaliyyəti və digər xərclərin maliyyələşdirilməsinə yönələn subvensiyalar.

Subvensiyanın təqdim edilməsi və istifadəsinin aşağıdakı ümumi qaydaları vardır:

-subvensiya konkret tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəlir.

-subvensiya maliyyələşdirilməsi büdcə xərclərində pay iştirakı formasında həyata keçirilir.

-subvensiyanı təqdim edən subyektin orqan onun həcmi, təyinatını, təqdim edilmə şərtlərini və qaydalarını müəyyən edir.

-subvensiyanı təqdim edən onun necə istifadə olunmasını yoxlamaq hüququ var, alan isə onun istifadəsi barədə hesabat verməyə borcludur.

Subvensiyanın təqdim edilməsi və istifadəsi şərtlərinin pozulmasına görə məsuliyyət müəyyən olunmuşdur.

Təqdim olunmuş subvensiya təyinatı üzrə istifadə olunmadıqda yaxud müəyyən olunmuş müddətdə istifadə olunmadıqda, bu barədə qərar çıxarıldıqdan 3 ay müddətində onu alanın vəsaiti hesabına geri qaytarmalıdır. Subvensiyanın geri qaytarılması haqqında qərar isə onu təqdim edən orqanın istifadə haqqındakı hesabatı aldıqdan yaxud hesabat müddətinin bitməsindən 3 aydan gec olmayaraq çıxarılır.

Subvensiyanın təqdimi yaxud istifadəsinin digər şərtləri pozulduğu aşkar olunarsa onun verilməsi dayandırılır. Subsidiya – büdcənin tənzimləyici gəlirlərindən biri kimi, yuxarı büdcədən aşağı büdcəyə müəyyən işləri maliyyələşdirmək üçün əvəzsiz və qaytarılmamaq şərtilə verilən pul vəsaitidir.

Transfert – yuxarı büdcədən aşağı büdcələrə maddi kömək göstərmək məqsədilə əvəzsiz, qaytarılmamaq şərtilə ayrılan pul vəsaitidir.

Qrant-müəyyən humanitar səviyyəyə aid olan proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün təmənnasız olaraq verilən pul vəsaitidir.

Büdcə sisteminin xərc hissəsi aşağıdakı istiqamətləri birləşdirir:

- xalq təsərrüfatının maliyyələşdirilməsi.
- sosial-mədəni tədbirlərə çəkilən xərclər.
- müdafiə xərcləri.
- inzibati idarəçilik və hüquq mühafizə orqanlarının saxlanılmasına yönələn xərclər.
- ətraf mühitin mühafizəsinə çəkilən xərclər.
- yerli büdcələrə subvensiyalar.
- dövlətin xarici borcları üzrə ödənişləri.
- dövlətin daxili borcları üzrə ödənişləri.
- beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqlarına çəkilən xərclər.
- beynəlxalq əlaqələrə çəkilən xərclər.

Büdcə xərclərini funksional, iqtisadi, idarə mənsubluğu və sair əsaslara görə təsnifləşdirmək olar.

Funksional təsnifatın məzmunu dövlətin funksiyalarını əks etdirən xərclər qruplarından ibarətdir.

İqtisadi təsnifat-büdcə xərclərini onların iqtisadi məzmununa əsasən qruplaşdırmaqdır. Bu əsasa görə xərcləri üç yerə bölmək olar: 1) cari xərclər; 2) əsaslı xərclər; 3) kreditlərin verilməsi (ölkə daxilinə və ya ölkə xaricinə).

Cari xərclərə-dövlət hakimiyyət və yerli özünüidarəçilik orqanlarının, büdcə təşkilatlarının maliyyələşdirilməsinin təmin olunmasına, dotosiyalarını və suvernsiyaların və s. verilməsi çəkilən vasitələridir.

Əsaslı xərclər-istehsalın genişləndirilməsinə, əsaslı təmirə investisiya fəaliyyətinə çəkilən xərclərdir.

Məzmununda həcminə görə daha çox xərcləri özündə birləşdirən təsnifat idarə mənsubluğuna görə aparılan təsnifatdır. Bu təsnifata büdcədən birbaşa verilən vəsaitlərin alıcıları aiddir (məs: nazirliklər, dövlət komitələri).

Büdcənin xərclərinin və gəlirlərinin xarakterizə edilməsində onun təkə keyfiyyət tərəfi (növləri, istiqamətləri və s.) deyil, həm də kəmiyyət tərəfinin vacib əhəmiyyəti vardır. Bu mənada büdcənin tarazlığı (balansı) prinsipinin yəni büdcə xərclərinin onun gəlirlərinə uyğunluğunun mühüm əhəmiyyəti vardır. Büdcənin gəlir hissəsi ilə büdcə xərc hissəsi arasında fərqin olması labüddür və obyektiv zərurətdən doğur. Bu fərq büdcə kəsiri adlanır. Hətta ABŞ, Yaponiya və s. kimi inkişaf etmiş, dövlətlərdə belə büdcə kəsirinin olması qaçılmazdır.

Dünya təcrübəsi və iqtisadçıların hesablamalarına görə büdcə kəsiri ölkənin ümumi milli məhsulunun 3-4%-dən yuxarı olduqda güclü mənfi təsir göstərir.

Buna görə də kəsirsiz dövlət büdcəsi yaradılması yox, kəsiri nəzarət altında ola biləcək büdcənin təşkil edilməsi hökumətin əsas vəzifəsidir. Yaranacaq kəsirin aradan qaldırılması üçün dövlətin əvvəlcədən tədbirlər paketi hazırlanır. Büdcə kəsirini örtmək üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilə bilər:

1. mərkəzi bankların birbaşa krediti hesabına büdcə kəsirini artma və azaltma və ya örtmə.

2. dövlətin qiymətli kağızlarının açıq bazarda satışından (həm daxili həm də xarici bazarlar ola bilər) gəlirlər hesabına örtülməsidir. Bu əməliyyat dolayısı ilə dövlətin olması deməkdir. Dövlət bu qiymətli kağızları üçün mükəlləfiyyətdir.

3. xarici banklardan və ya donor təşkilatlardan borc (kredit) alınması.

Mərkəzi bankların və s. ölkədaxili mənbələrindən alınmış borclar daxili borclar, ölkədən kənarında yerləşən mənbələrdən alınan borclar, xarici borclar adlanır. Bu borclar birlikdə isə dövlətin ümumi borclarını əmələ gətirir

Bunlardan başqa, büdcə kəsirinin azaldılması ilə bağlı

-İstehsal və satış həcmiminin artırılması;

- hökumət xərclərinin bir sıra sahələrdə ixtisar edilməsi;
- İdarəetmə xərclərinin azaldılması və ya aparatın ixtisara salınması;
- hərbi xərclərin azaldılması;
- yeni vergi növlərinin tətbiqi və s. kimi tədbirlərdə görülə bilər;

Sual 4. Bütçə prosesi.

Bütçə prosesinin normaları bütçə hüququnun maddi normalarının tətbiqi qaydalarını müəyyən edir. Bu normalarla bütçənin tərtib olunmasından, onun icrası haqqında hesabatın təsdiq olunmasına qədər bütün məsələlər, bütçə hüquq münasibətlərinin subyektlərinin bu münasibətlərin iştirakçılarının bütçə prosesinin müxtəlif mərhələlərinə daxil olmalarının qaydaları və ardıcılığı tənzimlənir.

Bütçə hüququnun prosesual normalarının tələblərinə ciddi riayət edilməsi, bütçə hüququnun maddi normalarının tətbiq olunmasında qanunçuluğun təminatıdır, yəni bütçə gəlirlərinin vaxtında daxil olmasının və qanunauyğun şəkildə xərclərinə təminat verir.

Bütçə prosesi-dövlətin bütçənin tərtibi, baxılması və təsdiq olunması, eləcə onun icrası haqqında hesabatın tərtibatın tərtibi, baxılması və təsdiqi üzrə bütçə hüququnun prosesual normaları ilə tənzimlənən fəaliyyətdir.

Həm dövlət bütçəsinin həm də yerli bütçələrin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, hər il eyni qaydada eyni mərhələləri keçməklə formalaşdırır və icra edilir. Bu xüsusiyyət bütçənin və bütçə aktının dövrü xarakter daşması ilə əlaqədardır.

Bütçənin formalaşması aşağıdakı mərhələlərdən keçir:

- 1) bütçənin tərtib olunması
- 2) bütçənin müzakirəsi
- 3) bütçənin təsdiqi
- 4) bütçənin icrası bütçənin icrası haqqında hesabatın tərtib olunması və təsdiqi.

Bütçənin icrası haqqındakı hesabatın verilməsi.

Bütçənin formalaşdırılmasının əsas qaydaları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən olunmuşdur, lakin bütçənin formalaşdırılmasının və bütçənin icrasının bilavasitə tənzimlənməsi qaydaları «Azərbaycan Respublikasının bütçə quruluşu və bütçə prosesinin əsasları haqqında»kı Qanunla

müəyyən olunur. Məhz bu qanunla büdcə prosesinə aşağıdakı kimi anlayış verilmişdir:

Büdcə prosesinin tərtib olunması mərhələsi ilə, onun icrası haqqındakı hesabatın dinlənilməsinin ümumi vaxt uzunluğu 2 ildən çox ola bilər. Təsdiq olunmuş büdcənin fəaliyyət göstərdiyi müddət büdcə ili adlanır.

Azərbaycan Respublikasının büdcə quruluşuna aid olan vahidlik, bütövlük, reallıq, aşkarlıq və müstəqillik prinsipləri büdcə prosesində əsas başlanğıcları təşkil edir. Lakin bunlarla bərabər büdcə prosesin üçün səciyyəvi olan prinsiplər də mövcuddur. Məsələn, büdcə prosesində səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi icra və nümayəndəli orqanların səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılması prinsipinə əsasən müəyyən olunur. Prinsipə müvafiq olaraq büdcələrin tərtibi və onun icra olunması icra orqanlarının funksiyalarına, onun müzakirəsi, qəbulu və onların icrasına nəzarət isə nümayəndəli orqanların funksiyalarına aiddir.

Büdcə prosesinin bütün mərhələləri üçün istisnasız olaraq büdcə göstəricilərinin xüsusişdirilməsi prinsipi xarakterikdir. Bu prinsip büdcə sisteminin gəlir mənbələrinin konkretləşdirilməsində, xərclərin isə məqsədli istiqamətlərinin dəqiq göstərilməsində ifadə olunur. Büdcə göstəricilərinin xüsusişdirilməsi prinsipi büdcə təsnifləşdirilməsi vasitəsilə həyata keçirilir. Büdcə təsnifləşdirilməsi büdcənin gəlir və xərclərinin eyni tipli əlamətlərə görə qruplaşdırılmasının sistemidir. büdcənin təsnifləşdirilməsi iqtisadi əlamətlər funksional əlamətlər, idarələr üzrə və qarışıq əlamətlər üzrə aparıla bilər.

Hal-hazırda bazar iqtisadiyyatına keilməsi ilə əlaqədar olaraq, büdcənin qaytarılmaq şərti ilə verilməsi nəzərdə tutulan xərclərin çəkisi artmışdır ki, bu da büdcə təsnifləşdirilməsinə təsir göstərir.

Azərbaycan Respublikasının büdcə təsnifi dörd blokdən ibarətdir.

- 1) Büdcənin gəlirləri
- 2) Büdcənin xərcləri.
- 3) Büdcə maliyyələşdirilməsi.
- 4) Dövlət borcları.

Bununla əlaqədar olaraq büdcə gəlirlərinin də təsnifləşdirilməsində əhəmiyyətli dəyişikliklər olmuşdur. Gəlirlər cari və kapital kimi növlərə bölünür. Cari gəlirlər və vergi və qeyri vergi kimi növlərə bölünür.

Büdcə xərclərinin təsnifləşdirilməsinin aşağıdakı üç xüsusiyyətini qeyd etmək olar.

- 1) Dövlətin əsas funksiyalarına əsaslanan prinsip üzrə xərclər.
- 2) İqtisadi əlamətlər üzrə çəkilən xərclər (vəsaitin cari və kapital xərclərinin dəqiq müəyyən olunması).
- 3) konkret nazirliklərə, idarə, orqanlara ayrılan xərcləri müəyyənləşdirən idarə əlaməti üzrə.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin «Azərbaycan Respublikasının büdcə təsnifləşdirilməsi haqqındakı» əmrinə əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcə xərclərinin təsnifləşdirilməsi Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunvericiliyi ilə yerli büdcələrin büdcə xərclərinin təsnifləşdirilməsi isə yerli icra hakimiyyətinin qərarı ilə təsnif olunur.

Büdcə təsnifləşdirilməsi–hakimiyyət orqanlarının müvafiq büdcələrin formalaşdırılması və onun irası üzrə fəaliyyətini təmin edir; büdcə gəlirlərinin vaxtında və tam şəkildə daxil olmasını və onların nəzərdə tutulmuş istiqamətlər üzrə paylanması üzərində nəzarət etməyə imkan verir, büdcə göstəricilərinin təhlil etməyə imkan verir. Digər tərəfdən büdcə təsnifləşdirilməsi büdcənin tərtibi və icrasının əsasında duran hüquqi aktdır.

Büdcə prosesinin digər bir prinsipi ilbəillik prinsipidir. Bu prinsipin mahiyyəti büdcə prosesinin və mərhələlərinin hər il təkrar olunmasıdır. Səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün büdcələrin tərtibi, baxılması və təsdiqinin ümumi qaydaları mövcuddur. Bu ümumi qaydalar Azərbaycan Respublikasının büdcə qanunvericiliyində verilmişdir və aşağıdakılardan ibarətdir.

- 1) Büdcə müvafiq ərazinin sosial-iqtisadi inkişafı haqqındakı proqram və proqnozların əsasında tərtib edilir.

- 2) Azərbaycan Respublikasının hökuməti, Naxçıvan Muxtar Respublikası və yerli icra hakimiyyətinə yeni büdcə ilinin başlanmasına 2 ay qalmış həmin ilin

büdcə lahiyəsinin, müəyyən olunmuş sosial və maliyyə normalarını nəzərə almaqla tərtib olunması haqqında təlimatlarını məktub göndərir.

Büdcənin tərtibi zamanı büdcənin mümkün gəlirləri ilə minimal xərclər arasında fərq yaranarsa həmin ərazinin icra orqanı yuxarı orqana dotasiya verilməsi haqqında təqdimat verir.

3) Naxçıvan MR və İnzibati ərazi vahidlərinin büdcələrinin tərtibinin aşağıdakılar göstərilməlidir.

-gəlirlərin daxil olma mənbələri və bu mənbələrdən nə qədər gəlir daxil olmasının miqdarı.

-yuxarı büdcədən alınması nəzərdə tutulan dotasiyanın və subvensiyanın göstəriciləri və onun məqsədli təyinatı istiqamətləri.

-yuxarı büdcədən verilən xərclərin dairəsi.

4) İcra hakimiyyəti orqanı yuxarı orqanlar tərəfindən təklif edilmiş göstərişləri diqqətlə təhlil edir və bu göstəricilərin dəyişdirilməsi haqqında təkliflərini verə bilər.

5) büdcənin təsdiqi maddəbəməddə aparılır.

6) Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi və Naxçıvan MR-in Dövlət büdcəsi qanunla, inzibati ərazi vahidlərinin büdcələri isə yerli icra hakimiyyətinin qərarı ilə təsdiq olunur və dərc olunur.

Azərbaycan Respublikasının yeni büdcə ilinin başlanmasına 8 ay qalmış, həmin ilin büdcəsinin layihəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti sərəncam verir. Bundan sonra Nazirlər Kabineti büdcə layihəsinin hazırlanmasını təşkil edir. Maliyyə Nazirliyi büdcənin hazırlanmasına metodik rəhbərlik edir və nazirliklərin idarələrin və inzibati ərazi vahidlərinin bu sahədəki fəaliyyətlərini istiqamətləndirir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsinin layihəsi tərtibi aşağıdakı mərhələlərdən keçir. Birinci mərhələdə Azərbaycan Respublikasının sosial iqtisadi inkişafının proqnozları hazırlanır, maliyyə ehtiyatlarının əlaqəli balansı hazırlanır; büdcə siyasətinin başlıca istiqamətləri müəyyən olunur.

Azərbaycan Respublikasının nazirlikləri, idarələri və dövlət təşkilatları onların nəzərinə çatdırılmış ümumi –iqtisadi proqnoz göstəricilərinə əsasən, müvafiq idarə və təşkilatın nəzərdə tutulmuş dövr ərzindəki xərclərinin məzmununu əks etdirən layihəni Maliyyə Nazirliyinə və İqtisadiyyat Nazirliyinə təqdim edir. Adətən bütün bunlar 3 ay ərzində həyata keçirilir.

İkinci mərhələdə Maliyyə Nazirliyi ona təqdim olunmuş göstəriciləri təhlil edir. və bunun əsasında Dövlət büdcəsinin təxmini layihəsini hazırlayır və onu icra hakimiyyətinin ərazi orqanlarına göndərir. Ərazi orqanları öz ərazilərinin maraqlarına müvafiq olaraq korrektivlər aparır, və ya təklif verə bilər. Bütün bunlar 4 ay ərzində tamamlanmalıdır.

Sonrakı 2 ayı əhatə edən üçüncü mərhələdə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti büdcə müraciətnaməsinin layihəsini hazırlayır.

Büdcə müraciətnaməsi aşağıdakılardan ibarətdir:

a) müvafiq dövr üçün Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının əsas göstəriciləri:

b) Azərbaycan Respublikasının ərazisi üzrə illik maliyyənin balansı.

v) Azərbaycan Respublikasının büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri.

q) dövlət gəlirləri haqqında məlumat.

ğ) əvvəlki və cari illərin büdcələrin icrasının qiymətləndirilməsi. Büdcə müraciətnaməsinin layihəsinin tərtib olunması üçün lazım olan məlumatlar, yerli İcra Hakimiyyət orqanları, İqtisadiyyat Nazirliyi və digər nazirliklər, idarələr tərəfindən Maliyyə Nazirliyinə verilir.

Maliyyə Nazirliyinin hazırladığı bu layihə Nazirlər Kabineti tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilir. Prezident həmin layihə ilə tanış olduqdan sonra layihəni Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə göndərir və onun ilkin məlumatlarının mətbuatda dərc olunmasını təmin edir.

Milli Məclisdə bu layihə əvvəlcə büdcə komissiyasında baxılır və ona lazım olan düzəlişlər edildikdən sonra müzakirəyə çıxarılır. Büdcə maddəbəməddə qəbul edilir və büdcənin gəlir və xərclərinin sanksiyalaşdırılması haqqında qərar çıxarılır.

Büdcənin xərc hissəsində hər hansı bir dəyişikliklərin edilməsi büdcə xərclərinin sanksiyalaşdırılması prosesində aparılmalıdır. Əks halda həmin nəzərdə tutulmuş xərclər gələn maliyyə ilində həyata keçirilə bilər, (sanksiyalaşmaqla).

Büdcə qəbul edildikdən sonra 5 gün ərzində təsliq olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə göndərilir. Prezident 14 gün ərzində ya büdcəni imzalayır, ya da təkrar baxılmaq üçün Milli Məclisə göndərilir. Milli Məclisdə təkrar baxıldıqdan sonra yenidən Prezidentə göndərilir, Prezident bu dəfə 7 gün ərzində onu imzalayır və mətbuatda dərc olunmağa göndərir.

Büdcənin icrası

Büdcənin icrası büdcə prosesinin axıncı mərhələsini təşkil edir. Bu büdcənin gəlir və xərc hissələrində nəzərdə tutulmuş göstəricilərin realizəsidir. Büdcə qanunvericiliyinə müvafiq olaraq büdcənin icrası uyğun səviyyədə olan icra orqanlarının funksiyasına aiddir.

Büdcənin icrası qaydaları Maliyyə Nazirliyinin bilavasitə iştirakı ilə Nazirlər Kabinetinin tərəfindən müəyyən edilir.

Büdcənin icrasında bütün dövlət və bələdiyyə orqanlarının nümayəndəli və icra orqanları, nazirliklər, idarələr, müəssisə və təşkilatlar iştirak edirlər. Bu orqanlar içərisində vergi xidməti orqanları büdcənin gəlir hissəsi üzrə icrasını təmin edir. Vergi orqanları vergi və qeyri vergi ödəmələrinin subyektlər tərəfindən vaxtında, dəqiqliklə və tam şəkildə ödəmələri üzərində nəzarət edir.

Büdcələrin icrasında maliyyə orqanları da əhəmiyyətli yer tutur. Belə ki, Maliyyə Nazirliyi müəyyən olunmuş qaydada dövlət büdcəsinin icrasını təmin edir; Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq büdcə göstəricilərini korrektirovka edir; büdcənin icrası haqqında hesabat hazırlayır və onu Nazirlər Kabinetinə təqdim edir. Maliyyə Nazirliyi öz funksiyalarını həyata keçirərkən icra orqanlarından (nazirliklərdən) komitələrdən, idarələrdən və s. (büdcənin icrasını yoxlamaq üçün mühasibat hesabatları və balansları, habelə büdcədən ayrılmış maliyyə xərclərini əks etdirən sənədləri tələb edə bilər.

Göstərilən orqanlarda maliyyə intizamının pozulması aşkar olunduqda, Maliyyə Nazirliyi həmin orqanların maliyyələşdirilməsini məhdudlaşdırmaq yaxud da lazım olarsa tamamilə dayandıra bilər.

Müasir bazar iqtisadiyyatı sistemində Baş Xəzinədarlıq İdarəsinin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Xəzinədarlıq dövlət maliyyəsinin əsas tərkib hissəsi kimi, dövlətin gəlirlərinə və xərclərinə nəzarət edən və pul-valyuta vəsaitlərinin hərəkətini tənzimləyən ən mühüm dövlət orqanıdır. Dövlətin ərazisində dövrüyyəyə buraxılan bütün pul vəsaitlərinin və qiymətli kağızların hərəkəti xəzinədarlıq vasitəsi ilə nəzarətə alınır və tənzimlənir. Dövrüyyəyə buraxılan bütün dövlət və xüsusi qiymətli kağızların təsdiqi və lisenziyalaşdırılması məhz bu orqan tərəfindən həyata keçirilir. Büdcənin icrası onun gəlir və xərc hissələri üzrə aparılır. Gəlir hissəsinin icrası vergi və qeyri-vergi ödəmələrin hesabına icra olunur. Hüquqi şəxslərdən daxil olan gəlirlər müvafiq miqdarda ayrı-ayrılıqda nəğdsiz formada hesaba keçirilir.

Fiziki şəxslərin ödəmələri onların maaşlarından tutulur yaxud da özləri bilavasitə ödəyirlər.

Büdcənin xərc hissəsinin icrası büdcə vəsaitlərinin istifadəsi ilə bağlıdır.

Büdcənin icrası prosesində, bu və ya digər xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün ayrılan vəsait büdcə krediti adlanır.

Büdcə krediti müvafiq nazirliyin, idarənin, müəssisənin, təşkilatın rəhbərliyinin sərəncamına daxil olur ki, bunları da büdcə sərəncamçıları adlandırırlar. Büdcə sərəncamçıları bu vəsaitləri təsdiq olunmuş normalar həddində və məqsədli təyinatı üzrə istifadə edilməlidirlər.

Büdcənin icrası büdcənin icrası haqqında hesabatın tərtib olunması ilə başa çatır.

Nəticə

Beləliklə, büdcə - dövlətin vəzifə və funksiyalarını təmin etmək üçün müxtəlif səviyyələrdə təşkil olunan, xərclənən, istifadə edilən, dövlət və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən təsdiq olunan əsas maliyyə plan aktıdır.

Büdcənin tərkibi 2 hissədən ibarətdir.

1) Büdcənin gəlir hissəsi.

2) Büdcənin xərc hissəsi

Büdcənin sistemi-dövlətin siyasi quruluşuna əsasən müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikası unitar dövlətdir. Lakin ərazi quruluşunun xüsusiyyətindən asılı olaraq bizim dövlətin büdcə sistemi aşağıdakı kimidir.

-Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi.

-Naxçıvan MR-nin Dövlət büdcəsi.

-Yerli büdcələr.

Büdcənin formalaşması aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

1) büdcənin tərtib olunması.

2) büdcənin müzakirəsi

3) büdcənin qəbulu və təsdiqi

4) büdcənin icrası

5) büdcənin icrası haqqında hesabat.

Azərbaycan Respublikasının büdcə təsnifi 4 hissədən ibarətdir.

1) büdcənin gəlirləri.

2) büdcənin xərcləri

3) büdcə maliyyələşdirilməsi

4) dövlət borcları

Büdcənin bilavasitə Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bank və onun filialları, Maliyyə krediti orqanları, İcra hakimiyyəti aparatının maliyyə şöbələri tərəfindən aparılır.